

*П. В. Іванюта,
завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
Полтавська філія Національної академії статистики, обліку
та аудиту*

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ БІДНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті обґрунтована необхідність оцінки бідності населення, на основі: медико-демографічної ситуації України (народжуваність, зростання смертності, від'ємний приріст населення, скорочення середньої тривалості життя, погіршенням стану здоров'я населення) та структури доходів і витрат населення, прогнозу споживання основних продуктів харчування населенням України.

In the article is validated necessary evaluation of poor population on the based: medical-demographic situation of Ukraine (boring, increase of deathbed, removable increment of population, reduction in the average duration of population, deterioration health of population) and structural incoming or costing of population, forecasting demand based food population of Ukraine.

Ключові слова: методика, населення, якість життя, бідність, демографічна ситуація, доходи і витрати населення.

Key words: methodic, population, life quality, poor, demographic situation, incoming or costing of population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У період існування СРСР не існувало соціально-економічної категорії "бідність". Офіційне визнання категорій "мінімальний споживчий кошик", "рівень малозабезпеченості" проводилось вченими у 60-х роках у двох напрямках: розробка нормативів (еталонів) споживання, вивчення диференціації доходів і витрат сімей. Проблема бідності почала розвиватись, починаючи із 80-х років ХХ ст.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні основи оцінки якості життя і бідності запропоновані:

— Міністерством праці та соціальної політики України — "Методика комплексної оцінки бідності" [1];

— Радою по вивченню продуктивних сил спільно з Держкомстатом України — "Методика вимірювання людського розвитку регіонів України" [2];

— Донецькою філією Інституту економіки промисловості НАН України — "Методика "Спостереження та вимірювання соціальної захищеності

населення України: проблеми становлення" [3].

Зарубіжні вчені — В. Жеребін [4], М. Джонс і М. Флекс, [5] — розробили модель "сфер якості життя у великих містах США", Дж. Вільсон запропонував факторний аналіз 72 соціальних показників для встановлення різниці в рівні та якості життя населення 50 американських штатів.

Методика визначення показників соціального стану населення Франції, розроблена Національним інститутом статистики й економічних досліджень [6], Методика Статистичної комісії ООН [7], Американська банківська Методика "Standart & Poor's" [8] щодо визначення кредитного рейтингу розроблені фінансистом-статистиком Генрі Пуром.

У 1980 р. за редакцією Т.І. Заславської і Р.В. Ривкіна в Новосибірську видана монографія "Методологія і методика системного вивчення села", а в 2000 р. Інститут аграрної економіки м. Київ випустив збірник наукових праць "Сільський сектор України на рубежі тисячоліть // т.1 Потенціал сільського сектора", де розкривається

методологія оцінки бідності населення сільських територій [9].

Разом із тим, методологічні підходи щодо оцінки бідності населення України потребують подальшого опрацювання і удосконалення.

Метою даного дослідження є обґрунтування методології оцінки бідності населення України на державному рівні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Україна має незадовільну медико-демографічну ситуацію, що характеризується низькою народжуваністю, зростанням смертності, від'ємним приростом населення, скороченням середньої тривалості життя, погіршенням стану здоров'я людей, зростанням бідності й падінням рівня життя.

Бідність — загальнолюдське явище; економічне і філософське, політичне і соціальне, вона існує у світовому економічному просторі, у тому числі і в Україні. Бідність як економічна категорія визначає багаторівневий комплекс економічних відносин між індивідом (домогосподарством) та суспільством з приводу неможливості забезпечення розширеного відтворення людини на основі задоволення її первинних фізично-матеріальних потреб [10].

Визначення бідності здійснювалось через системи нормативів, де мінімальний споживчий бюджет і раціональний споживчий бюджет були, по суті, нижнім і верхнім рівнями добробуту населення. У сучасних умовах аналогічний підхід використовується при визначенні такого нормативу, як мінімальний прожитковий мінімум (МПМ), що характеризує, рівень бідності. Альтернативним показником є прийнятий в більшості європейських країн показник, зафіксований на рівні 10 найнижчих показників межі бідності з урахуванням паритету купівельної спроможності населення (ІПКС), (у США від 1,08 до 2 дол. в день).

Другий напрям досліджень за оцінкою бідності в економічній науці ґрунтувався на вивченні доходів і витрат населення. Інтерпретації такого підходу [11, с. 47—56] є об'єктивними з методичної точки зору для вивчення проблем нерівності доходів населення.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. активізувались дослідження оцінки бідності у зв'язку з особливостями адаптації населення до ринкових умов, новими розподільними відносинами, механізмами поляризації доходів на базі падіння життєвого рівня і освіти. Авторський підхід ґрунтується на проведених дослідженнях (анкетування та наявність статистичної обробки даних), які дозволяють зробити низку висновків про характер, структуру і основні тенденції бідності, перехід частини населення працездатного віку до числа безробітних, зниження рівня доходів домогосподарств, зростання вартості: навчання для дітей, які навчаються у вищих навчальних закладах, вартості лікарських препаратів і медичного обслуговування, вартості будівельних і комунальних послуг, цін на продовольчу продукцію, зокрема на екологічно чисту продукцію, яка на 30—40% вища від цін на звичайну продукцію та ін. На рис. 1, 2 відображена структура доходів населення та витрат.

Рис. 1. Структура доходів населення України за 2009 р. (%)

Рис. 2. Структура витрат населення України за 2009 р. (%)

У структурі доходів населення України найбільшу питому вагу займає заробітна плата 42,4 %, соціальні допомоги та інші поточні трансферти — 41,9 % (рис. 1). Зростають доходи від власності (в 2009 р. порівняно із 2008 р. вони становили відповідно 3,4 % : 2,4 %), скорочується змішаний дохід (відповідно 12,3 % : 13,7 %).

Грошові витрати домогосподарств включають: витрати на купівлю продуктів харчування, алкогольних та тютюнових виробів, непродовольчих товарів, на оплату послуг, витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства, грошову допомогу родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки (крім прибуткового), збори, внески та ін., на будинки для осіб похилого віку, а також маргінальних прошарків населення. Аналіз витрат домогосподарств показав, що найбільшу питому вагу займають витрати на придбання товарів і послуг — 56,9 %, і лише 20,1 % на придбання непродовольчих товарів.

Одним із показників, що характеризує бідність населення, в міжнародній практиці є питома вага витрат на харчування. У США частка продовольчих витрат у сімейному бюджеті становить близько 10 % [12]. У постсоціалі-

стичних країнах з порівняно високим рівнем ЕШП на душу населення — Словенії, Чеській республіці, Угорщині і Словаччині — частка витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств складає лише 20—30 % (рис. 1).

Критерієм доступності продовольчого споживання є відношення вартості річного душевого набору продуктів харчування, що відповідає науково обґрунтованим (медично рекомендованим) нормам здорового харчування, до річного душевого доходу. Слід відмітити, що енергетична цінність середньодушевого добового набору харчування українців зменшилася за останні роки із 3597 ккал у 1990 р. до 2800 ккал. У табл. 1 пропонується норми харчування та прогноз споживання основних продуктів харчування.

Середньодушовий річний сукупний дохід (грошові і натуральні надходження) на 1 особу в Україні дорівнює біля 12 тис. грн., а грошова оцінка раціонального (медично-рекомендованого) набору харчування в поточних споживчих цінах складає 6456 грн., або понад 50 %.

Центром соціально-економічних досліджень (CASE Україна) на підставі вибіркового обстеження домогосподарств країни визначається індекс споживчих настроїв (ІСН). Нами використана дана методика, яка є методом суб'єктивного оцінювання, але ІСН є

індикатором об'єктивного стану соціального розвитку суспільства, оскільки статистичне відхилення не перевищує 3,2 %. Під час дослідження було опитано 1000 осіб віком від 15 до 59 років (населення віком 15—59 років становить 61,3 % усього населення України). Ця вікова група населення є найактивнішою частиною споживачів. Вибірка, репрезентативна за статтю та віком, враховує міське та сільське населення й величину населеного пункту. Паралельно до проведених нами досліджень порівнювались публікації даних обстежень на сайті www.case-ukraine.kiev.ua, а також у щоквартальному огляді "Економіка України: тенденції, оцінки, прогнози" [13].

Якщо врахувати, що в наборі продукції, яка споживається населенням, недостатня питома вага м'яса та молока, то досягнення їх в 2011 р. мінімальної норми — 54 кг на одну особу в теперішніх цінах збільшить вартість харчування до 2500 грн., тобто сукупний річний дохід може бути витрачений на продукти харчування до 70 %.

У разі, коли первинні потреби мінімально необхідного рівня стандарту споживання не задовольняються, порушується соціальна інтеграція, формується бідність [10, с. 88, 96].

Досліджено, що зростання економічних показників не впливає позитивно на деякі індикатори якості життя, а саме — тривалість життя, рівень захворюваності, смертності населення тощо. У країні спостерігається багаторічна тенденція до скорочення чисельності населення, рівень народжуваності вже майже півоцільно не забезпечує навіть простого заміщення поколінь. Після прискореного падіння дитородної активності під час системної кризи 1990-х років у 2002—2004 рр. спостерігалось деяке підвищення сумарного показника народжуваності, що певною мірою мало компенсаційний ефект. Але істотного підвищення репродуктивних функцій населення не відбулося. Найбільш гострою демографічною проблемою в Україні є висока смертність. Наявні ознаки депопуляції обмежують можливості соціально-економічного розвитку країни.

Останнє десятиріччя характеризується помітним погіршенням стану здоров'я населення України. Нині українські чоловіки у середньому живуть на 12—13 років, а жінки на 8—9 років менше, ніж у країнах Європейського союзу [16]. Найгірші показники за цим параметром зафіксовані у Одеській, Миколаївській, Донецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Чернігівській областях. Найкращі показники очікуваної тривалості життя при народженні спостерігаються у Тернопільській, Львівській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Хмельницькій та Рівненській областях [12].

Соціальні проблеми властиві як в цілому Україні, так і окремим регіонам. Подолання складного становища населення вимагає: глибокого вивчення ситуації і розробки нових методів ефективного державного регулювання на основі формування системи критеріїв соціально-економічного розвитку регіону, головною метою якого має бути покращення якості життя населення. Розробка системи і структури показ-

Таблиця 1. Прогноз споживання основних продуктів харчування населенням України (на одну особу за рік, кілограмів)

Найменування	Мінімальні норми*	Раціональні норми**	Фактично			Прогноз	
			1995	2000	2005	2010	2015
М'ясо та м'ясопродукти	52	80	38,9	32,8	39,1	54	80
Молоко та молокопродукти	341	380	243,6	199,1	225,6	310	380
Яйця (штук)	231	290	171,0	166	238	290	300
Хліб та хлібопродукти	94	101	128,4	124,9	123,5	120	ПО
Картопля	96	124	123,8	135,4	135,6	130	125
Овочі та баштанні	105	161	96,7	101,7	120,2	145	160
Плоди, ягоди та виноград	68	90	33,4	29,3	37,1	60	90
Риба та рибні продукти	12	20	3,6	8,4	14,4	18	20
Цукор	32	38	31,6	36,8	38,1	38	38
Олія	8	13	9,4	9,4	3,5	16	20

Джерело: [14; 15] Норми, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення". За термінологією МОЗ України "Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005—2015 роки".

ників якості життя населення є одним з найважливіших напрямів досліджень бідності. В працях окремих учених (С. Айвазян, В. Артеменко, М. Кизим), в документах міжнародних організацій (ООН, ВООЗ, МОП) пропонуються різні методики визначення критеріїв, структур і переліків показників бідності, які ототожнюють із якістю життя або людським розвитком.

Починаючи з 1990 р., ООН щорічно публікує доповіді про глобальний людський розвиток, у рамках яких порівнюється якість життя населення різних країн. Україна стала першою з держав Центральної та Східної Європи, що приєдналася до цього процесу. З 1995 р. щорічно публікуються доповіді про людський розвиток в Україні. Але, оскільки доповіді готуються під егідою ООН, їх зміст та ідеологія формуються під значним впливом міжнародних консультантів, а українські фахівці готують переважно проміжні аналітичні матеріали [11, с. 3].

У 2001 р. Президією НАН України та Колегією Державного комітету статистики України створена і затверджена власна методика вимірювання людського розвитку регіонів, яка враховує національну специфіку України [11, с. 20].

Соціально-економічні індикатори рівня життя населення, що застосовуються у регіональній статистиці України, фактично характеризують тільки одну складову якості життя населення — рівень добробуту (тобто рівень життя). Останнім часом до складу індикаторів соціально-економічного розвитку Кабінетом Міністрів України були введені показники сфери екології [16]. Однак використовувані у практиці управління і прогнозування, соціально-економічні індикатори рівня життя населення не зведені в єдиний інтегральний показник, який дозволяв би проводити інтегральну оцінку якості життя населення у різних регіонах і аналізувати показники у динаміці.

Матеріальне становище населення тотожне економічній ситуації у регіонах. На показники економічного розвитку територій, перш за все, впливає територіальний поділ праці, передумовами для виникнення і розвитку якого є природні умови і ресурси, а також економічні умови розвитку територій. Диференціація матеріального становища населення фактично відображає економічну ефективність (або неефективність) розвитку територій. Найвищий рівень матеріального добробуту спостерігається у м. Києві, Донецькій, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Найгірше матеріальне забезпечення мають жителі Хмельницької, Чернігівської, Тернопільської областей. Для жителів Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської областей найбільшою часткою доходів є "заробітчанство".

Від наявності природних ресурсів, їх специфічного поєднання і ефективного використання значною мірою залежить і формування регіональних ринків праці. Рейтинг рівня зайнятості наступний: м. Київ — перше місце, м. Севастополь — друге, АР Крим — третє, Дніпропетровська область — четверте. Донецька область за цим показником посідає шосте місце. Найгір-

ше становище мають західні регіони — Тернопільська, Чернівецька та Житомирська області [17].

Демографічна ситуація в Україні є складною. Чисельність населення продовжує неухильно зменшуватися. Основна причина цього — перевищення кількості смертних випадків над кількістю народжених. Найбільш гострою демографічною проблемою сучасної України є надзвичайно високий рівень смертності населення, хоча у 2006 р. він набув тенденції до зниження на 2,4%. Зниження показників смертності населення спостерігається в усіх регіонах України. Найбільш високі рівні смертності населення у Вінницькій, Черкаській, Житомирській, Кіровоградській, Луганській областях.

Материнська смертність та смертність немовлят вважаються одними з вагомих індикаторів соціально-економічного благополуччя країни, їх виділяють із загальної проблеми смертності. Особливого значення проблема рівня малюкових втрат набуває у сучасний період, коли природний приріст населення України загрозливо зменшується. Найнижча дитяча смертність зафіксована у м. Севастополь, Полтавській, Харківській, Волинській областях. Місто Київ — на сьомому місці, Донецька область — на двадцяті першому. Найгірші показники смертності дітей віком до 1 року у Кіровоградській та Чернівецькій областях [18].

Середня очікувана тривалість життя населення виступає величиною, яка узагальнює всі структурні характеристики смертності. За цим показником Україна посідає одне з останніх місць в Європі, особливо за тривалістю життя чоловіків. Найдовшу очікувану тривалість життя мають жителі м. Києва (в основному за рахунок кращих можливостей отримання кваліфікованих медичних послуг та своєчасної медичної допомоги), Тернопільської, Львівської областей (мають низький у порівнянні з промисловими регіонами рівень екологічного забруднення територій). Лідерство за очікуваною тривалістю життя впевнено утримується у Західному регіоні. Найкоротший вік проживають люди у Донецькій (найгірша екологічна ситуація, високий рівень професійного травматизму та смертності), Херсонській, Одеській та Миколаївській областях.

ВИСНОВКИ

Таким чином, методологія оцінки бідності повинна враховувати не лише структуру доходів і витрат населення, але і демографічну ситуацію, та рівень забезпечення і раціональне використання ресурсного потенціалу регіону в умовах екологічної безпеки.

Література:

1. Про затвердження методики комплексної оцінки бідності: наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 2 квіт. 2002 р. зі змінами та доповненнями № 171 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uapravo.net/data/base44/ukr44812.htm>? Заголовок з титуду екрану.

2. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України. — К.: Держкомстат України. Рада по вивченню продуктивних сил НАН України, 2001. — 32 с.

3. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення / О.Г. Осауленко, О.Ф.Новікова, І.І. Амоша, Н.С. Власенко та ін. — Донецьк. Київ: ІЕП НАН України, 2003; — 440 с.

4. Жеребин В.М., Ермакова Н.А. Уровень жизни населения — как он понимается сегодня // Вопросы статистики. — 2000. — № 8. — С. 3—11.

5. О модельном наборе социальных индикаторов уровня жизни населения // Вопросы статистики. — 1998. — № 8. — С. 15—19.

6. Методика визначення показників соціального стану населення Франції.

7. Методика Статистичної комісії ООН.

8. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.standardandpoors.ru/page.php?path=ukrscscalefaq>

9. Методология и методика системного изучения советской деревни / Отв. Ред. Т.И. Заславская, Р.В. Рывкина. — Новосибирск: Наука, 1980. — С. 11—343.

10. Тютюнникова С.В. Бедность как социально-экономический феномен: содержание, формы, стратегии и преодоление в современном мире // Социальная экономика. — 2001. — № 3/4. — С. 88—102.

11. Людський розвиток в Україні: 2003 рік: Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е.М. Лібанової. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. — 194 с.

12. Яценко А., Цихан Т., Лавриненко С. Щодо рейтингу регіонів України за рівнем життя населення у 2006 р. Відділ економічної та соціальної стратегії НІСД: www.niss.gov.ua/Monitor/juli/22.htm.

13. Економіка України: тенденції, оцінки, прогнози: Щоквартальний огляд / Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна. — 2006. — № 3.

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656 "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення".

15. МОЗ України "Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005—2015 роки".

24. Світовий банк (2007). "Бідність в Україні: оновлений звіт". — Звіт № 39887-UA, Світовий банк: Вашингтон, округ Колумбія, червень, 2007 (World Bank, 2007).

16. Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя: Постанова Кабінету Міністрів України № 833 від 20 червня 2007 р. // Офіційний вісник України. — 2007. — № 46. — С. 10—16.

17. Україна у цифрах 2009 р. Статистичний довідник. — К., 2010. — 238 с.

18. Марченко С.М. Інтегральна оцінка якості життя населення регіону // Економіка і регіон. — 2009. — № 1 (16). — С. 152—157.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2010 р.